

були крилаті сандалі, які давали йому змогу надзвичайно швидко пересуватися. Давньоримського бога війни Марса звичайно змальовували молодим сильним воїном, який спочиває після битви. З допомогою низки міфологічних порівнянь Імогена намагається змалювати зовнішню довершеність Постума, за тіло якого вона приймає обезголовлений труп Клотена. *Хай прокльони, Що їх на греків вилила безумна Гекуба...*— *Гекуба*— в давньогрецькій міфології дружина троянського царя Пріама, мати Гектора, Паріса та ін. Під час Троянської війни Гекуба втратила майже всіх своїх дітей. За однією з версій міфа, після загибелі Трої та смерті дітей Гекуба збожеволіла.

С. 237. *Орла ширококрилого явили. Той птах Юпітерів...*— Орла вважали священним птахом Юпітера (Зевса). За його льотом жерці нібито провіщали волю божества. Зевса навіть зображували з орлом біля трону.

С. 248. *О, будь ласкавим, Громовержцю...*— *Громовержець*— стало прізвисько Зевса (Юпітера).

С. 250. *...тіні Підземелля кволи! Для вас луги в Елізіумі є...*— *Підземелля*— мається на увазі Ереб (гр. міф.)— царство довічного мороку. *Елізіум*— у грецькій міфології країна казкового блаженства, пристановище доблесних душ.

С. 251. *Тюремник*— схожий образ є в п'есі Шекспіра «Міра за міру».

С. 258. *Мінерва* (Афіна)— богиня мудрості, покровителька наук та ремесла.

С. 259. *Карбункул з Фебової колісниці...*— Аполлона (*Феба*), бога світла в давньогрецькій міфології, зображували на вогненній колісниці з сонячним німбом над головою.

## ЗИМОВА КАЗКА

Час написання п'єси— 1610—1611 рр. Відомо, що дозвіл на постановку «Зимової казки» було підписано королівським цензором Джорджем Баком, який зайняв цю посаду в жовтні 1610 р. 15 травня 1611 р. п'єсу побачив на сцені «Глобуса» астролог Саймон Форман, який ретельно занотував свої враження від спектаклю в щоденнику. В листопаді того самого року «Зимова казка» виконувалась при дворі, про що свідчить запис у книзі палацових розваг. Уперше надрукована in folio 1623 р. за писарською копією Р. Крейна, який зробив чистовий варіант рукопису Шекспіра.

Дослідники вважають, що сюжетним першоджерелом «Зимової казки» є роман Р. Гріна «Пандосто, або Торжество часу» (1588), перевиданий 1595 р. під назвою «Дораст і Фавнія». Роман користувався великою популярністю і неодноразово перевидавався (1592, 1595, 1607, 1614 та були інші численні видання в XVII ст.). Як роман Гріна, так і п'єса Шекспіра пов'язані з поширеною в той

час літературною традицією, зокрема з авантюрним романом пізньої античності. Так, в історії Дораста і Фавнії (у Шекспіра Флорізелі і Утрата) шекспірознавці вбачають сюжетні паралелі з «Дафнісом і Хлоєю» Лонга, «Ефіопікою» Геліодора та ін. З «Пандосто» не пов'язана, однак, сцена «оживлення» Герміони, в якій знаходять віддалений відгук на міф про Пігмаліона або на трагедію Евріпіда «Альцеста».

Назва п'єси пояснюється словами маленького принца Мамілія: «Сумні казки найкращі для зими». Проте, хоч слово «казка» навіть винесене в заголовок, фольклорний елемент тут значно слабший, ніж у «Цимбеліні». В художній структурі п'єси переважають пасторально-новелістичні мотиви. Є в «Зимовій казці» й фарсові епізоди, фрагменти маски.

Дві основні сюжетні лінії в п'єсі (Леонта і Герміони; Флорізелі і Утрати) об'єднані філософською думкою про поступальний рух часу, який випробовує усіх, несучи і радість, і горе. Людина залежить від часу, але вона ж наділена здатністю і впливати на його рух, пришвидшуючи або уповільнюючи події. Саме поступальний рух часу вселяє надію на можливість оновлення перемоги добра над злом.

Загальна настроєність оповіді в «Зимовій казці» оптимістичніша, ніж у попередніх трагікомедіях. Серед персонажів п'єси немає жодного традиційного антагоніста-лиходія (Антіох — у «Періклі», королева — в «Цимбеліні»), чия зла воля примушувала б час плинути назад, прирікаючи героїв на численні нещастя. У порушенні гармонії буття тепер винні насамперед персонажі, які сліпо йдуть за голосом своїх пристрастей, нівечую власну людську природу. Етичні проблеми, таким чином, знову опиняються в центрі уваги драматурга.

Особливо цікавий образ Леонта. Багато що зближує героя і з Антіохом, і з Цимбеліном. Як і вони, Леонт — король-тиран, король-деспот. Проте, на відміну від Антіоха, Леонт не є персоніфікацією наділеної владою безкарної порочності. Активність, несхитна переконаність у своїй правоті відрізняють героя і від Цимбеліна, котрий є тільки співучасником зла, яке чинить королева. Сценічна роль короля Сіцилії інша — показати згубність людської зіпсутості. Давня тема ревнощів у «Зимовій казці» розв'язується по-новому. Почуття, яке раптово охопило героя, аж ніяк не впливає на його світосприйняття. Усі зміни в характері персонажа винесено за межі сценічного часу. Із розмови Леонта й Поліксена на початку п'єси глядач може лише здогадуватися про пасторальний світ дитинства героя. Перетворення Леонта на свавільного і жорстокого тирана відбулося задовго перед розв'язкою конфлікту. Первісна природність буття давно ним втрачена. Тому невинна спроба Герміони воскресити вже не існуюче минуле і спричиняє лютий спалах ревнощів Леонта.

Особливо привертає увагу драматурга самий психологічний стан героя як прояв ущербності його внутрішнього світу. Мотивування вчинків Леонта не розроблене, характер персонажа умисно спрощений. Зате найменші нюанси переходів від надії до відчаю, від сумнівів до гіркої переконаності, що Герміона нібито зраджує його, передані на диво реалістично. Зникло колишнє захоплення гармонійністю людської особистості. Ренесансний антропоцентризм усе частіше змінюється у мистецтві XVII ст. усвідомленням внутрішньої конфліктності харак-

теру людини, що породжує прагнення вивчити самий механізм людських пристрастей.

Леонт, ставши джерелом зла, вносить дисонанс у навколишню дійсність: несправедливо осуджено Герміону, гине Антігон, вірний Камілло залишає Сіцилію. Символічною є смерть маленького Мамілія. Це — злочин проти поступального руху часу, персоніфікацією якого традиційно виступають юні шекспірівські герої. І природа помщається Леонту самотністю, запізнілим каяттям. Проте перемога зла в «Зимовій казці» навіть тимчасово не здається абсолютною. Сваволі короля чинить опір смілива Поліна, яка нагадує Емілію в фінальних епізодах «Отелло». Герміоні несміло намагається допомогти Антігон. Співчувають королеві Клеомен і Діон. У жодній із пізніх п'єс Шекспіра немає такої кількості образів, що свідчать про добре начало людського ества.

Втіленням ренесансної віри в єдність внутрішньої і зовнішньої досконалості людської особистості є у п'єсі образ Герміони. Своєю величною красою і розумом героїня нагадує Порцію з «Венеціанського купця». Але вона позбавлена активності юної венеціанки, її веселого життєлюбства. Досконалість Герміони нагадує застиглу красу античних скульптур, які вражають живим теплом, але все-таки лишаються статуями. Ренесансний ідеал набирає статичного характеру, очуднюється, викликаючи почуття ностальгії за зникаючою красою. Мотив перетворення Герміони в «статую», а потім у фіналі «оживлення» її підготовані, таким чином, усім розвитком сюжету.

Сумовита тональність сцен у палаці Леонта контрастує з пасторальним настроєм епізодів, пов'язаних із змалюванням сільської ідилії в другій половині п'єси (IV, V). Жанр пасторалі вже давно утвердився в ренесансній Англії. Звертались до нього Е. Спенсер («Пастуший календар», 1579), Ф. Сідні («Аркадія», 1590), Р. Грін («Менафон», 1589), Т. Лодж («Розалінда», 1590) і багато інших. Елементи пасторалі наявні і в комедіях Шекспіра. Усе ж саме в «Зимовій казці» правила жанру дотримані драматургом найпослідовніше. На сцені з'являється із співом і танцями натовп пастухів та пастушок, лунають їхні кумедно-простодушні репліки, які ще більше підсилюють загальні веселощі. Навіть поява волоцюги Автоліка хоч і надає подіям характеру побутової достовірності, а проте не руйнує ілюзії ідилії.

Включення в структуру п'єси мотивів пасторалі пояснюється прагненням драматурга створити відповідне тло «природної гармонії» кохання принца Флорізеля й Утрати. А фабулу пасторалі й складала історія почуттів героїв, їхня індивідуальна доля, виведена за межі реального, а тому дисгармонійного світу. Тема природи звучала майже в усіх ранніх комедіях Шекспіра («Марні зусилля кохання», «Два веронці», «Сон літньої ночі», «Як вам це сподобається» та ін.). Тепер вона набула самодостатнього значення. У природі герої знаходять ту точку опори, яка втрачена людським суспільством. Пастораль стає єдиною можливим втіленням ідилічних, а за суттю своєю «природних» людських стосунків.

Кохання принца Флорізеля й Утрати — основний позитивний полюс дії «Зимової казки». Сповнене гармонії почуття молодих героїв своєю «природністю» контрастує із згубними пристрастями Леонта і Поліксена. Особливо близька до навколишнього поетичного світу Утрата, символічна її перша поява перед гля-

дачами. Юна героїня роздає учасникам сільського свята букети квітів, немовби відтворюючи красу і щедрість животворної природи.

Шекспір не робить з Утрата буколічної пастушки. Юна принцеса, вихована в селянській хатині, розумом і почуттям власної гідності перевищує наївних селянок. Невірно було б, проте, бачити в цьому компроміс драматурга, який пояснює достоїнства героїні її королівським походженням. Утрата цілком не належить ні світові двору, ні сільській пасторалі. Значення цього образу набагато ширше. В ньому з новою силою відродилась ренесансна віра в самоцінність людської особистості. Природне оточення сприяє вільному розвитку вроджених достоїнств героїні, чия індивідуальність формується поза штучною атмосферою палацу. Розкріпачене людське єство сповнене гармонії, активного тяжіння до добра.

Особливо яскраво природність Утрата виявляється в її діалозі з Поліксемом. Король Богемії умовляє героїню не нехтувати гвоздиками лише через те, що вони — наслідок втручання людини в життя природи. Розвиваючи свою думку, Поліксен приходить до виправдання шлюбів між представниками різних станів, красномовно доводячи єдність усього сущого в природі. Але для нього це тільки теорія. Коли Флорізелъ хоче взяти такий шлюб, Поліксен сповнюється люттям не менш руйнівною, ніж ревності Леонта.

Утрата заперечує аргументи Поліксена, який чваниться своїм благородством. Сама природа, часткою якої відчуває себе героїня, не приймає штучних відносин, вигаданих людьми. Сонце однаково світить над халупою і над палацом. У жодній із п'єс Шекспіра немає такої кількості образів, які підкреслювали б зв'язок героїв з природою. Утрата раз у раз асоціюється з квітами, її очі — вода, а Флорізелъ — місяць, що дивиться у воду, та ін. Подібні порівняння будуються не тільки на поетичній лексиці, але й на суто побутових реаліях. Утрата — це «королева сиру та вершків». Прагне до природної гармонії із світом і юний принц. Флорізелъ не знає, що Утрата рівна йому за народженням. І проте він певен, що, відмовившись від шлюбу з дочкою пастуха, порушить закон природи.

Закохані герої ранніх комедій Шекспіра існували в умовах гармонійного навколишнього світу. Флорізелъ і Утрата покликані внести елементи майбутнього в позбавлене цілісності сучасне. Тема гармонії поєднується у п'єсі з темою безперервності й спадкоємності життя. У «Зимовій казці» співіснують герої трьох поколінь. До старшого — казково-патріархального — належить старий 80-річний пастух. Середнє покоління — це Леонт, Поліксен, Герміона. Саме вони роблять найбільше помилок. Їхня сфера — недосконале сучасне. До третього покоління належать юні закохані, чий образ пов'язаний з лінією майбутнього. Усі ці часові шари не існують у п'єсі ізольовано. Конфлікти одного покоління розв'язуються при допомозі наступного.

Час у «Зимовій казці» постає перед глядачем не у своїй стихійно-руйнівній, а в природно-творчій функції. Ревності Леонта порушили його звичний плив. І герой виявився приреченим на позачасову самотність. Гине Мамілій, вигнано Утрату. Майбутнє покинуло палац правителя Сіцилії. Проте помилки героїв — частина розвитку й зросту самого Часу. З поверненням Утрата його хід віднов-

люється. Символічним втіленням цього стає оживлення «статуї» Герміони. Трагічні конфлікти відійшли в минуле, на зміну їм можуть прийти нові. Безперервне хвилювання людського життя триває.

До постановки «Зимової казки» зверталися режисери найрізноманітнішої художньої орієнтації. У 50-х рр. XIX ст. п'єса була поставлена Ч. Кіном у «Театрі принцеси». Спектакль було витримано в стилі «натуралістичного археологізму». Сцени в Сіцилії, наприклад, відтворювали стародавні Сіракузи з фонтаном Арезузи і храмом Мінерви. У 1906 р. «Зимову казку» поставив Г. Бірбом-Трі на сцені «Театру її величності». Вистава вражала вікторіанською помпезністю. У 1912—1914 рр. «Зимова казка» була поставлена в театрі «Савой» режисером Харлі Гренвіллом-Баркером у дусі художніх експериментів того часу.

Ставили п'єсу російські дореволюційні та радянські театри. У 1887 р. до «Зимової казки» звернувся Малий театр. Роль Леонта виконав О. Ленський, Поліксена — К. Рибakov, Полін — Г. Федотова. Особливою удачею постановки стало виконання ролі Герміони М. Єрмоловой. Це був один із найбільш вдалих шекспірівських спектаклів Малого театру.

У 1958 р. «Зимову казку» було поставлено на сцені МХАТу режисером М. Кедровим. У ролі Герміони виступила Л. Пушкарьова, Леонта зіграв М. Болдунан.

Український глядач зміг ознайомитися з п'єсою у виконанні акторського колективу театру М. Соловцова (кін. XIX — поч. XX ст.).

«Зимова казка» чотири рази була перекладена російською мовою в дореволюційні часи: М. Кетчером (прозовий перекл.), А. Соколовським, К. Случевським та П. Каншиним. За радянського часу з'явився переклад Т. Щепкіної-Куперник. Пісні із «Зимової казки» перекладав С. Маршак.

## ПРИМІТКИ ДО «ЗИМОВОЇ КАЗКИ»

С. 269. *Дійові особи.*— В п'єсі поєднано грецькі (Леонт, Поліксен, Герміона), латинські (Мамілій), італійські (Поліна) імена з пасторальними (Мопса, Доркас).

С. 271. *...дев'ятикратно Дворога зірка в небі відмінилась...*— Певно, мається на увазі місяць. *...дев'ятикратно...*— тобто минуло дев'ять місяців.

С. 275. *Мав би ти чоло Моє похмуре, з гулями...*— Натяк на «роги» — символ подружньої зради.

С. 276. *Мій друже, як підсунуть блискітки Неждано замість злата, візьмеш їх?* — Сталий вираз. Тут означає: «Чи дозволиш обдурити себе?»

С. 285. *...хай моє ім'я З'єднається з ім'ям того, хто зрадив Спасителя!* — Тобто Іуди Іскаріота, який, за біблійною легендою, зрадив Ісуса Христа. *Безсилі б ви лишилися, як той, Хто б морю намагався боронити Коритись місяцю.*— За давніми науковими уявленнями, з рухом місяця узгоджуються морські припливи й відпливи.